

ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ СВОБОДОЮ ІНФОРМАЦІЇ

Грицик А.Ф.

*Національний університет «Львівська політехніка»
79013, м. Львів, вул. С. Бандери, 12*

Протягом ХХ–ХХІ століть інформація стала одним з найвагоміших факторів, які впливають на відносини у світі. У будь-якому демократичному суспільстві основою державної інформаційної політики є свобода слова, друку та засобів масової інформації, а також наявність не заангажованих владою або особистими амбіціями окремих осіб ЗМІ. За визначенням В. Бобрик, свобода слова є категорією більш за все політичною. Вона вважається природним чинником суспільного буття, однією з найістотніших засад конституційного ладу, невід’ємною частиною міжнародного права [1].

Параграф 1 статті 10 Європейської Конвенції про права людини визначає: «Кожен має право на свободу самовираження. Це право включає свободу мати свою думку, отримувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання з боку властей та незалежно від кордонів». Гарантії доступу до інформації та її поширення теж аналогічно сформульовані у п. 2 ст. 19 Міжнародного пакту про громадські та політичні права від 1966 року [8, с. 47].

Попри це, право вільно виражати думки та збирати, отримувати і поширювати інформацію, як і кожне право має свої обмеження. Прикладом такого обмеження є заборона втручання у приватне та сімейне життя іншої особи для отримання і поширення інформації, яке є визначене статтею 32 Конституції України [5].

На даний час, де факто суспільство розглядає ЗМІ як «четверту владу». Тому, як і традиційні три гілки влади, ЗМІ повинні нести правову відповідальність за свою діяльність. Однак, часто свобода слова як в українському, так і в будь-якому іншому суспільстві існує у формі свавілля журналістів та окремих осіб. Олександр Костенко, який досліджує дану тематику говорить: «Свобода слова без культури – це свобода зловживання словом» [6].

Основною проблемою, яка розглядається, є зловживання свободою інформації. Проблема існує у зіткненні інтересів тих осіб, які є

розповсюджувачами інформації, і так званими її «споживачами». Важливо розглянути питання балансу між інформаційними свободами людини і необхідністю державного втручання в інформаційні відносини.

Як вважає О. Соснін, розв'язання поставленої проблеми полягає у створенні дієвих механізмів захисту громадянами своїх прав та механізмів контролю з боку інститутів громадянського суспільства [9].

Визначення поняття. Стаття 46 Закону України «Про інформацію» встановила випадки, які належать до категорії зловживання правом на інформацію. Це є заклики до повалення конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України; це також пропаганда війни, насильства, жорстокості; розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів; зазіхання на права і свободи людини (втручання в приватне життя, честь та гідність); розголошення відомостей, що становлять державну або іншу таємницю; а також відомостей, що стосуються лікарської таємниці, грошових вкладів, прибутків від підприємницької діяльності, усиновлення, листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень [3].

Наслідки зловживання свободою інформації можуть бути трагічними. Випадок, який свідчить про це, стався 9 травня 2005 р. Американський журнал “Newsweek” надрукував статтю про методи допитів на американській військовій базі Гуантаноамо на Кубі: нібито американські слідчі, щоб отримати свідчення мусульман, оскверняли Коран, спускаючи його в унітаз. Про це журналіст дізнався від знайомого чиновника. Інформацію не було перевірено на достовірність. Пізніше було з'ясовано, що чиновник не пам'ятає, чи він прочитав дану інформацію, чи йому здалося. Після публікації відбулися масові акції протесту в багатьох мусульманських країнах – в Афганістані за один тиждень загинуло 15 осіб, серед них 4 поліцейських. Автор статті Майкл Ізікофф зізнався, що стаття сприяла цьому насильству [8, с. 101].

За швидкого розвитку інформаційних технологій кількість судових позовів щодо зловживання свободою інформації значно збільшилась. Найчастіше вони пов'язані із поширенням недостовірної інформації, порушенням права на приватність, розпалюванням расової, національної, релігійної ворожнечі, порушенням виборчого законодавства. Відповідачами у справах виступають журналісти, редакції газет, тобто особи причетні до розповсюдження інформації. Таким чином, ЗМІ та інші суб'єкти правовідносин, які зловживають свободою інформації несуть повну правову відповідальність [6].

Порушення права на приватність. Статтею 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.92 р. забороняється використання друкованих засобів масової інформації для втручання в особисте життя громадян [2]. Тобто, журналісти і ЗМІ не мають права розголошувати обставини особистого життя особи без її згоди. Проте кожна особа в змозі на власний розсуд визначати можливість і межі ознайомлення зі своїм приватним життям інших осіб. Оскільки заборона втручання в особисте життя особи не може бути абсолютною, тому у випадках, передбачених чинним законодавством, дозволяється розголошувати конфіденційну інформацію про особу в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ч. 2 ст. 32 Конституції України).

Законом України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.93 р. затверджено, що телерадіокомпанії зобов'язані не розголошувати інформацію про приватне життя громадянина без його згоди, якщо ця інформація не є суспільно необхідною [4]. Визнання інформації суспільно необхідною часто покладається на суд. Проте, у законодавстві не міститься пояснень, на підставі чого суд визначає суспільну необхідність поширення такої інформації. Таким чином застосування даного законодавчого формулювання не дає змоги журналістам та іншим особам наперед визначати правомірність своїх вчинків.

Прецеденти Європейського суду з прав людини доводять, що межі допустимої критики і втручання в особисті справи з боку ЗМІ є ширшими, коли вони стосуються політика чи іншої так званої публічної особи, а не звичайної приватної особи. Займаючись політичною чи іншою громадською діяльністю публічний діяч має усвідомлювати підвищений суспільний інтерес до всіх аспектів свого життя з боку громадян. Суспільство хоче бачити в своєму представнику втілення ідеалу моральності, порядності та інших чеснот [1].

Згідно із статтею 47 Закону України «Про інформацію» в разі свавільного втручання в особисте життя винні особи можуть притягатися до цивільно-правової та іншої відповідальності згідно з чинним законодавством України [3].

У Кримінальному кодексі України (далі ККУ) зазначено, які дії слід застосовувати щодо порушників у певних випадках. Стаття 163 Кодексу затверджує, що порушення таємниці листування, телефонних розмов чи іншої кореспонденції карається штрафом від 50 до 100

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до 2 років чи обмеженням волі до 3 років. У статті 182 про порушення недоторканості приватного життя йдеться про те, що незаконне збирання, зберігання, поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, поширення цієї інформації у публічних виступах, ЗМІ карається штрафом до 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або виправними роботами строком до 2 років чи позбавленням волі до 3 років, чи арештом на 6 місяців [7].

Поширення недостовірної інформації. Характерним зловживанням свободою інформації є поширення недостовірної інформації. Згідно із ст. 302 Цивільного кодексу фізична особа, яка поширює інформацію, зобов'язана переконатися у її достовірності [8, с. 104].

Згідно із Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» до відповідальності за зловживання свободою діяльності друкованих засобів масової інформації нарівні з авторами інформаційних матеріалів притягаються журналіст редакції, її редактор або інші особи, з дозволу яких ці матеріали було поширено [2].

Проте, ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за висловлення оцінних суджень. А ними, за винятком образи або наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних. Зокрема, це – критика, оцінювання дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані. Оцінні судження не підлягають спростуванню і доведенню їх правдивості.

У випадках, коли правопорушенням, вчиненим суб'єктом інформаційної діяльності, завдано матеріальної або моральної шкоди фізичним або юридичним особам, винні у цьому особи відшкодовують її добровільно або на підставі рішення суду. Частина 3 статті 17 Закону України «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів» покладає на журналіста та ЗМІ солідарну відповідальність за заподіяння ними моральної шкоди [8].

Інші підстави для кримінальної відповідальності в сфері інформаційних відносин. Як уже вище згадувалось, незаконними є використання ЗМІ для розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі. Стаття 161 ККУ визнає злочином такі зумисні дії. Покарання за порушення встановлене у вигляді штрафу до 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, виправні роботи до 2 років або обмеження волі до 5 років, з позбавленням права обіймати певні посади до 3 років [7].

Для суспільства важливим є проведення вільних та чесних виборів до органів влади та місцевого самоврядування. Тому під час виборчої кампанії для ЗМІ запроваджують додаткові обмеження, ігнорування яких призводить до юридичних наслідків. Для прикладу можна навести ситуацію під час президентської виборчої кампанії у 2004 році. Рівненська газета «7 днів» надрукувала під виглядом програми Віктора Ющенка сфальсифікований документ, наданий політичними опонентами кандидата.

Як твердили свідки у справі, колишній редактор Василь Герус сам виявив ініціативу надрукувати дану інформацію, хоч і за завищеними тарифами. Наслідком такого зловживання свободою інформації стало те, що Рівненський міський суд засудив його до 3 років позбавлення волі умовно за ст. 364 і 157 ККУ – перевищення службових повноважень, що спричинило перешкодження реалізації виборчого права громадян [8, с. 112].

Проте, для будь-якого демократичного суспільства передбачена у законодавстві правова відповідальність за зловживання свободою інформації не є єдиною умовою збалансованих відносин суб'єктів інформаційного простору. Для попередження складних ситуацій необхідно здійснювати постійний контроль у сфері інформації.

Контроль за інформаційною інфраструктурою може здійснюватися двома способами, які застосовуються паралельно. Перший забезпечується державною власністю на стратегічні елементи інформаційної інфраструктури і полягає в безпосередньому державному управлінні відповідними об'єктами. Другий – юрисдикцією держави на власній території і полягає в запровадженні єдиних обов'язкових стандартів інформаційних процесів, яких повинні дотримуватися власники або оператори об'єктів інформаційної інфраструктури.

О. Соснін вважає, що за таких умов в Україні є гостра потреба розробки наукових засад сучасної політико-правової доктрини проведення інформаційної політики й, зокрема, доктрини захисту національного інформаційного простору [9].

Важливою гарантією реалізації та захисту права на свободу інформації та інших прав, які його обмежують, є те, що після використання всіх національних засобів правового захисту учасник інформаційних відносин може звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ, зокрема до Європейського суду з прав людини [8].

Дослідивши зазначену проблему можна зробити висновок, що зловживання свободою інформації, зокрема розповсюдження недостовірної інформації через ЗМІ, порушення права на приватність та інші випадки на сучасному етапі є досить поширеним явищем. Для боротьби з ним розроблено ряд законодавчих актів, які регулюють діяльність ЗМІ. В Україні правовими документами, які визначають випадки зловживання правом на інформацію та передбачують за це правову відповідальність, є Конституція України, Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс, Закон України «Про інформацію», Закон України «Про телебачення і радіомовлення», Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні».

Недосконалість законодавства в українській державі є основною причиною складності регулювання інформаційних правовідносин. Проте, масштабність даної проблеми відчувається і у законодавствах країн, у яких свобода демократії традиційно вважається ширшою.

Тому вдосконалення законодавства є найважливішим чинником боротьби із зловживанням свободою інформації у демократичних суспільствах. Основними кроками у вирішенні даної проблеми є чітке визначення випадків зловживання (їх деталізація) та міри покарання.

1. Бобрик В. Свобода діяльності засобів масової інформації і право людини на приватність: пошук правового компромісу [Електронний ресурс] / В. Бобрик. // Підприємництво, господарство і право. – 2001р. – № 9. – Режим доступу: <http://www.info-pressa.com/article-144.html>
2. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16.11.1992 № 2782-ХІІ [Електронний ресурс] / База даних «Законодавство України» сайту Верховної Ради. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2782-12>
3. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992р. № 2658-ХІІ [Електронний ресурс] / База даних «Законодавство України» сайту Верховної Ради. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=2657-12>
4. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993р. № 3759-ХІІ [Електронний ресурс] / база даних

- «Законодавство України» сайту Верховної Ради. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3759-12>*
5. *Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] / база даних «Законодавство України» сайту Верховної Ради. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>*
 6. *Костенко О. Свобода слова без культури – це свобода зловживання словом [Електронний ресурс] / О. Костенко – Режим доступу: <http://www.vsim.org/2008/svoboda-slova-bez-culture/>*
 7. *Кримінальний кодекс України від 1 вересня 2001 р. № 25-26 [Електронний ресурс] / база даних «Законодавство України» сайту Верховної Ради. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>*
 8. *Петрова Н., Якубенко В. Медіа-право для студентів факультетів/відділень журналістики. – Київ, ТОВ «Київська типографія», 2007 р. 280 с.*
 9. *Соснін О. Медіа формують, як із пластиліну, суспільну думку [Електронний ресурс] / О. Соснін // Журнал Верховної Ради України «Віче» – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/124/>*